

MOBILITATE ȘI DEZVOLTARE SOCIALĂ ÎN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

Dinamismul vieții economice și politice românești în anii socialismului a fost însoțit, în plan social, de ample schimbări ale structurii sociale, de o mobilitate socială intensă, desfășurată în forme multiple, cu determinări specifice de la o etapă de dezvoltare la alta. Redistribuirea forțelor de producție în teritoriu, în sensul echilibrării raporturilor de dezvoltare dintre arii social-economice diferite a constituit și constitutie un obiectiv major al politicii partidului nostru, cu multiple consecințe în domeniul mobilității socio-teritoriale. Aceste consecințe au fost analizate, în principal, în cadrul cercetărilor asupra migrației interne. Datorită complexității deosebite a acestui fenomen și, într-o oarecare măsură, dat fiind stadiul de evoluție a diferitelor științe sociale, migrația a fost analizată fragmentar, numai sub diferite aspecte, de către discipline ca demografia, sociologia, economia, antropologia, urbanismul și geografia, care, în cele mai multe cazuri, nu au lucrat corelat, nu și-au conjugat eforturile de cercetare. Conștientizând inconvenientele unui astfel de mod de abordare, specialiștii în științele sociale au dat curs, în ultima perioadă, tot mai mult cercetărilor de factură interdisciplinară asupra migrației. Expresie a unei astfel de tendințe este și cartea sociologului Dumitru Sandu Fluxurile de migrație în România, opăruță de cînd la Editura Academiei. Pornind de la faptul că lucrarea integrează informații multiple, cu ajutorul unui aparat teoretico-metodologic amplu elaborat, Catedra de sociologie a Academiei „Ștefan Gheorghiu” a organizat, în colaborare cu Laboratorul de studii și cercetări sociologice, o dezbateri pe marginea volumului respectiv, evidențiind cu ocazia prilej rezultate valoroase, probleme și obiective ale cercetării românești în domeniul mobilității socio-teritoriale. La dezbateri au participat cadre didactice, cercetători, doctoranzi, cursanți pestuniversitari, sociologi, studenți. În discuții și-au exprimat punctele de vedere sociologi, demografi, psihosociologi, activiști de partid și de stat. Redacția revistei noastre prezintă o parte a intervențiilor din cadrul dezbaterii cu convingerea că, prin conținutul pe care îl are și prin spiritul în care s-a desfășurat, aceasta poate constitui un stimulente în activitatea cercetărilor interdisciplinare într-un domeniu important pentru cunoașterea științifică și practica de edificare a societății socialiste multilaterale dezvoltate în țara noastră. Pașinile revistei noastre rămîn în continuare deschise pentru cei care doresc să dezvolte aspecte ale problematicei pe care o ridică această dezbateri.

Prof. univ. dr. Ion Iordăchel: În deschiderea acestei dezbateri am dori să ne referim la contextul problematic în care se înscrie cartea *Fluxurile de migrație*, la câteva din direcțiile de cercetare majore pe care lectura unei astfel de lucrări le readuce în atenția noastră.

Dinamica structurii sociale a fost abordată frecvent în literatura noastră de specialitate, făcînd abstracție de legătura acestui proces cu redistribuirea forțelor de producție în teritoriu și, implicit, de legătura sa cu depășirile de populație de la o comunitate locală la alta. Accentul a fost pus în special pe schimbarea compoziției sociale la nivel național, sub aspectul claselor sociale sau al ramurilor de activitate și pe mecanismele de realizare a mobilității sociale la nivel individual. Migrația internă, care ar fi putut constitui o sursă im-

portanță de informații asupra mecanismelor social-economice de schimbare a structurii sociale a fost tratată, uneori chiar de către sociologi, din perspectivă demografică mai ales. Astfel au fost analizate compoziția și intensitatea fluxurilor de migrație, cu consecințele pe care acestea le au asupra volumelor de populație și asupra compoziției demografice a comunităților locale. Preocuparea pentru explicarea intensității și structurii migrației este, în schimb, rezultatul adoptării unei optici sociologice în care migrația ajunge să fie tratată în strânsă legătură cu mobilitatea și structura socială. Dintr-o astfel de perspectivă își desfășoară Dumitru Sandu analiza asupra fluxurilor de migrație.

Modelul teoretic propus ar putea fi considerat, printr-o lărgire a cadrului de referință, drept o componentă necesară a unei teorii generale a structurii sociale din țara noastră. Este clar că numai o astfel de teorie ar putea integra o mare diversitate de informații obținute în cercetări care în prezent se desfășoară dispersat, pe aspecte particulare ale dinamicii structurii sociale, precum mobilitatea socială, clase sociale, migrație, reproducție socială etc. O serie întreagă de premise teoretico-metodologice implicate în elaborarea modelului conceptual al migrației sînt, în același timp, premise importante ale unei astfel de teorii asupra structurii sociale socialiste. În acest sens ar fi de menționat: tratarea mobilității socio-teritoriale ca proces de restructurare socială, atât sub aspect sincronie cît și sub aspect diacronic; elaborarea corelată a modelului teoretic și a instrumentelor prin care acesta să poată să fie validat; considerarea structurii sociale atât sub aspect de „compoziție socială”, cît și ca ansamblu de relații relativ stabile între anumite grupuri sociale etc.

Structura socială poate fi analizată în calitate de cauză și de consecință a migrației, pe etape diferite de dezvoltare istorică, respectiv de structurare a variabilelor care caracterizează evoluția societății. Pentru elucidarea acestor raporturi de maximă complexitate, se cer întreprinse în continuare analize amănunțite pornind de la un model teoretic mai elaborat, care să lucreze pe date mai puțin agregate.

Concepția despre fluxurile de migrație ca elemente structurale ale migrației totale, explicabile prin particularitățile ale structurii social-economice teritoriale, crează premise pentru analiza evoluției structurii sociale în corelație cu structura mișcării migrației și a dezvoltării economice în profil teritorial.

Prof. Vladimir Trebici: Înainte de a formula evaluări sau propuneri legate de cercetarea migrației se impune a fi făcută o inventariere succintă a preocupărilor din țara noastră în acest domeniu.

De migrație se ocupă statisticienii, în special în ce privește descrierea ei la nivel macro-analitic: urban și rural, pe județe, așa cum permite prelucrarea datelor recensămintelor populației și a unor date ale statisticii curente a migrației — acestea din urmă mai puțin accesibile cercetătorilor. Demografia constituie cea de-a doua categorie de interesate de problemele migrației. Dar și ei se limitează la descrierea ei, folosind aceleași surse clasice de informații. Uneori se ajunge la elaborarea și aplicarea unor modele gravitaționale de tip Zipf sau Stewart, cum a făcut regretatul statistician și demograf, ing. Ion Meșnicov (1904 — 1984). S-au cercetat fluxurile migrației ca factor al urbanizării și concentrării urbane (I. Meșnicov, I. Hristache și V. Trebici). Puținele studii pe această temă au fost publicate în „Revista de Statistică” și, mai ales, în „Viitorul Social”. Și economiștii, se ocupă de migrația internă, interesați fiind numai de migrația forței de muncă. Geografii — avînd și o disciplină numită „geografia populației și localităților” — s-au ocupat relativ puțin de migrație. După cum se poate constata din revista „Arhitectura”, uneori urbanisții, sistematizatorii, arhitecții s-au ocupat sporadic de acest subiect.

O notă aparte în studiul migrației aduc sociologii și cei ce se ocupă de psihologia socială, de antropologia culturală, fiind mai bine echipați cu teorii și modele. Tot lor se datorează unele cercetări zonale sau pe esanțioane, ceea ce le permite o cunoaștere mai aprofundată a fenomenului migrațional.

Ce cunoaștere ne oferă studiile de pînă acum? Știm, de pildă, că principalul flux de migrație este cel de la sat la oraș, că puterea de atracție a orașelor este funcție de mărimea lor, că distanța este o restricție în calea migrației, că în migrație acționează „atragera-respingerea”, că există zone de emigrație și altele de imigrație. Ierarhizarea județelor după mai multe variabile, propusă de diferiți autori (de pildă, sociologul Dorel Abraham) ajută și ea la tipologia județelor în ce privește emigrarea și imigrarea. Știm însă puțin despre motivațiile persoanelor migrante, despre deciziile lor, ca fenomen de masă. Puține studii au fost consacrate integrării persoanelor migrante în noul lor mediu sau consecințelor demografice, economice și culturale ale fenomenului de migrație. Altfel spus, în linii generale etapa de descriere a migrației — ca etapă preliminară — este relativ bine reprezentată. Cît privește faza explicativă — ambiția supremă a oricărei științe — este abia la începuturile ei; faza prospectivă așteaptă și ea elementele valide ale explicației cauzale.

În acest context apare cartea *Fluxurile de migrație în România* a lui Dumitru Sandu.

După părerea noastră, la o caracterizare generală, lucrarea este o primă încercare de construire a unei teorii a migrației în România, ceea ce are importanța unui eveniment științific. S-ar putea obiecta că baza de fapte — informații din sursele clasice statistice și din puținele cercetări de teren — este încă săracă pentru edificarea unei teorii. Obiecția este, însă, numai parțial valabilă, mai întâi pentru că în analiză se pleacă de la teoriile și modelele migrației din literatura mondială, de la investigarea critică a virtuților și limitelor lor. În al doilea rând, se avansează ipoteze și se încorporează variabile într-un model supus unei testări statistice. Cu alte cuvinte, demersul dezvoltat este riguros științific. Construind un cadru conceptual adecvat, recurgând la modelarea matematică, introducând variabile intermediare — aplicate cu succes în analiza demografică a fertilității iar, mai recent, și a altor fenomene demografice — lucrarea ne oferă o teorie coerentă, în articulațiile sale principale. Nucleul acestei teorii rămâne — după părerea noastră — valid și poate fi dezvoltat. Ideea de calitate a vieții și de comunicare este un mare câștig pentru cercetare.

Autorul s-a sprijinit în permanență pe realitățile din țara noastră și a fost preocupat de explicații și soluții care să fie aplicabile în practica socială — la nivel național, la nivelul județelor, al orașelor etc. — la dispoziția factorilor de decizie. Prin luarea în considerație a „variabilelor de control” ale fluxurilor de migrație și prin explicarea modului în care migrația poate fi controlată și dirijată, se face un mare serviciu planificatorilor, urbanistilor, economiștilor, arhitecților, tuturor celor care lucrează în domeniul vast al strategiei dezvoltării forțelor de producție în teritoriu, al planificării teritoriale, al sistematizării teritoriului rațional și a localităților urbane și rurale.

După pilda teoriei migrației în România, sociologii, demografii, antropologii se vor gândi probabil să elaboreze teorii ale familiei, ale fertilității și nupțialității, generalizând informațiile existente și formulând ipoteze cu privire la modelele culturale ce se găsesc în spatele acestor fenomene. O abordare a problemelor pe provincii istorice, pe zone geografice sau economice, chiar pe zone etnografice ar fi utilă. Bineînțeles, cercetările de teren vor trebui intensificate și acapărat în spirit interdisciplinar; sociologilor și demografilor li se vor alătura geografilor, antropologii, etnografii.

Teoria și modelele cuprinse în cartea lui D. Sandu vor putea fi aplicate și la nivelul județelor. Cercetări și studii în această opțiune ar duce la confirmarea sau la dezvoltarea teoriei generale, ceea ce ar avea o mare importanță. În ultimă analiză, s-ar ajunge la modele explicative care, valabile la realitatea românească, să aibă trăsături de generalitate interesând și alte țări.

Conf. dr. Septimiu Chelcea : Înfăptuirea noii revoluții în agricultură presupune, în afara complexului de măsuri tehnico-organizatorice și social-politice, și asigurarea cantitativ-calitativă cu forță de muncă a acestei ramuri de bază a economiei naționale. Cu alte cuvinte, se impune, între celelalte acțiuni de inginerie socială, și controlul fluxurilor de migrație rural-urban. Ce se înțelege însă prin flux de migrație? Ce raport există între migrație și mobilitatea socială. Dar între calitatea vieții și fluxurile de migrație? Cum a influențat amplul proces de urbanizare din țara noastră fluxurile de migrație rural-urban în anii construcției socialiste? Care sînt consecințele socio-demografice ale acestui tip de migrație, dominant în perioada 1950 — 1980? Ce acțiuni de planificare a fluxurilor de migrație sînt, din punct de vedere sociologic eficiente.

Lucrarea în jurul căreia se poartă dezbaterea răspunde unor astfel de întrebări, recomandându-se de la sine prin actualitatea problematicii abordate, ca și prin nivelul teoretic al abordării. De altfel, autorul declară dintru început că își propune — și apreciem că și reușește — „construirea unui corp teoretico-metodologic marxist, adecvat fluxurilor de migrație internă din România socialistă” (p. 14). O astfel de întreprindere era mai mult decît necesară în condițiile parcellării studiilor de teren pe problemele limitate ale fluctuației, navetismului, trecerii de la sat la oraș etc., cu referire la o unitate economică sau, cel mult, la o zonă socio-economică. În tratarea migrației interne autorul dezvoltă cadrul teoretic al mobilității sociale, subliniind că „esența fenomenului de migrație nu este deplasarea în teritoriu, ci deplasarea în spațiul social” (p. 12).

În analiza proceselor de migrație internă din țara noastră, s-a oplat, deci, pentru cadrul teoretic al mobilității sociale. Opțiunea ni se pare nu numai deplin justificată, dar și extrem de fructuoasă în planul cercetării de teren, deoarece mobilitatea socială impune o tratare în strînsă corelație cu structura socială, care se schimbă — așa cum se știe — în principal în funcție de parametrii mobilității structurale. Relația dintre migrație și mobilitatea socială — la nivel conceptual — este văzută de autor ca intersectare a sferelor de cuprindere noțională: numai o parte a proceselor de migrație constituie mobilitate socială, cealaltă parte,

„migrația «pură» care nu implică și o schimbare a poziției în spațiul social /și/ este destul de puțin frecventă” (p. 23), nu s-ar subsuma noțiunii de mobilitate socială.

Această „ipoteză de bază” a lucrării introduce — după opinia mea — o serie de dificultăți în analiza fenomenului concret de deplasare a unor persoane sau grupuri umane în afara localităților de rezidență, deplasare însoțită de o schimbare a domiciliului stabil și/sau a locului de muncă. Consider că abordarea migrației — în ansamblul ei — ca „specie” a mobilității sociale ar fi simplificat lucrurile, fără a se depărta de adevăr, evitându-se totodată unele neclarități în tipologia mobilității sociale (p. 18) comparativ cu cea a migrației (p. 20—28) și chiar în definirea fenomenului analizat. Mobilitatea teritorială sau geografică — în fond — este tot modalitate socială, în sensul implicării agenților sociali (persoanele și grupurile umane) și existenței unor cauze și consecințe sociale. Pe de altă parte, spațiul fizic (geografic) de viață al omului este în întregime mai mult sau mai puțin socializat, putând fi integral inclus în ceea ce, de la P. Sorokin (1927) și pînă în prezent se înțelege prin „spațiul social”.

În lucrare, migrația este definită în mai multe moduri, ceea ce, firește, nu facilitează lectura. La p. 15 se spune: „Fenomenul de migrație este constituit din evenimente de deplasare a unor persoane sau grupuri sociale în afara comunității lor de rezidență în vederea schimbării domiciliului stabil și/sau locului de muncă principal”. Ar rezulta de aici că este vorba de o părăsire a comunităților în scopul („în vederea”) schimbării domiciliului și/sau locului de muncă. Dar această schimbare — așa cum rezultă din lucrare — nu reprezintă scopul, ci un mijloc, o condiție a realizării unei calități a vieții superioare. De altfel, autorul însuși simte nevoia de a preciza: „am desemnat prin migrație toate acele forme ale modalității teritoriale care este posibil să sînt influențate direct de raporturile de calitate a vieții și de comunicare între grupuri sociale localizate în diferite comunități locale și care, în plus, au drept conținut o schimbare de domiciliu stabil sau de loc de muncă în afara comunității locale de origine” (p. 24). În fine, renunțându-se la perspectiva operațională (precizarea indicatorilor obiectivi) la p. 29 ni se propune o nouă definiție: „Vom considera deci că migrația este o formă de mobilitate socială în măsura în care deplasarea între origine și destinație este însoțită de schimbarea unui grup de referință cel puțin”. Redefinierea conceptului de migrație nu aduce un plus de cunoaștere, cu atît mai mult cu cît introducerea în final a restricției „schimbarea cel puțin a unui grup de referință” lasă deschisă posibilitatea psihologizării acestui fenomen prin excelență sociodemografic.

Rezervele față de unele opțiuni ale autorului, ca și față de unii termeni utilizați (de exemplu: grup de neapartenență, preîntegrare, terțiarizare, contagiune) nu diminuează meritul de fond al lucrării: verificarea modelelor empirice ale migrației interne în R. S. România și, pe această bază, construirea unei teorii a fluxurilor de migrație.

În dialog și confruntare cu teoriile despre migrație elaborate în alte contexte socio-culturale și politice, teoria fluxurilor de migrație propusă de Dumitru Sandu emerge din cercetarea realităților socio-economice socialiste, într-o perspectivă materialist dialectică și istorică. Cele mai multe încercări teoretice asupra migrației întîlnite în sociologia burgheză contemporană se opresc — așa cum remarcă autorul (p. 12—13) — fie la schemele de clasificare (spre exemplu, „teoria despre migrație” propusă în 1966 de Everett S. Lee se limitează la identificarea factorilor de atragere, respingere și neutri, avansînd un model „push-pull” de abordare), fie la variabilele cu influență directă asupra fenomenului, neglijînd valoarea contributivă a variabilelor cu acțiune indirectă (de exemplu, modelul competitiv, în care se măsoară legătura dintre indicii cîștigului și cei ai migrației în diferite arii, în condiții de competiție). Alte teorii (modele) ale migrației — afirmă deplin îndreptățit autorul — au un caracter mecanicist, ignorînd rolul activ al conștiinței agenților sociali (vezi modelele gravitaționale ale lui Ravenstein, 1885, Zipf, 1946 ș.a.).

Față de aceste încercări, teoria fluxurilor de migrație propusă de Dumitru Sandu se distinge prin imbinarea perspectivelor sociologice și demografice și prin introducerea unor variabile intermediare (calitatea vieții, factorii psihici, precum: comunicare interumană, contagiunea) între variabilele exogene fundamentale (industrializarea socialistă, cooperativizarea agriculturii, urbanizarea) și variabila finală, reprezentată de migrație.

Nu este cazul aici să acum să ne oprim asupra fiecărei ipoteze, regularităților empirice sau asupra fiecărei teze din corul bine structurat al teoriei fluxurilor de migrație, deși o amănunțită analiză a lor s-ar solda cu un real progres în cunoașterea realității sociale din țara noastră.

Alin Teodorescu: Cred că putem înțelege semnificația acestei cărți dacă o judecăm în raport cu trei axe.

Din punct de vedere generațional, D. Sandu se înscrie prin *Fluxurile de migrație*... într-un șir de tineri sociologi ce a devenit deja impresionant. Debutul său în volum completează și continuă aspirațiile colegilor de profesie care, prin aparițiile editoriale și prezența publicistică,

sint pe cale să reconstituie *ethosul* și *praxisul* unei discipline adine marcată de istorie. O mică statistică ne-ar releva cu siguranță procentul important de absolvenți ai fostei secții de sociologie care au deja cel puțin un volum; o consecință a modului *implicit, integrat* în care au fost pregătiți, dar și efectul unei sensibilități științifice care răspunde unor nevoi prezente.

Din perspectiva *demografiei*, știință aflată astăzi într-un proces foarte interesant de sociologizare, cartea la care ne referim reprezintă un pas important pe calea depășirii condiției instrumentale. După decenii în care demografia s-au străduit — cu real folos metodologic — să se compare exclusiv cu statisticienii (să ne reamintim de etimologia termenului de *statistică*) asistăm în prezent la efortul intens de „umanizare” a propriei meserii. S-ar părea că pericolele care plîndesc orice disciplină ce se limitează la a dori să fie un simplu instrument au fost resimțite din plin și de demografie. Contactul dintre demografie și sociologie contribuie profund la „schimbarea la față” a ambelor discipline, obligate la un amplu efort de teoretizare. Pe de altă parte, în demografia mondială, subiectele clasice care au dominat preocupările specialiștilor (fertilitate, mortalitate, spor natural) cedează treptat locul orientării către teme ca migrația, mobilitatea periodică, structurile familiale, relațiile dintre fenomenele și evenimentele demografice și alte componente ale vieții sociale. Și din acest punct de vedere cartea lui D. Sandu este foarte *up-to-date*.

Din perspectiva sociologiei, *Fluxurile de migrație...* se inserie pe linia epistemologică dominantă a disciplinei în ultimele decenii. Autorul utilizează modelul și metoda operațională, în sensul strict lazarsfeldian — desfacerea conceptelor în indicatori, tratamentul statistic al acestora și recompunerea probabilistică a conceptului din variabile aleatoare — model și metodă care s-au impus în majoritatea lucrărilor empirice de la noi. D. Sandu merge chiar mai departe pe acest drum, încercînd să edifice o teorie din propozițiile empirice amplu determinate statistic. Trebuie să apreciem ca important faptul că, luînd în calcul multe variabile, modelul astfel construit este capabil să discrimineze între influențe și rezultante, să dea seamă asupra unei lungi și diversificate epoci de migrație internă.

Lucrarea lui D. Sandu este greu de criticat. Ea folosește un model standardizat de gândire, un etaj deja constituit al practicii sociologice care, în interiorul axiomelor sale, amplu debătute în ultimele decenii, își sînt autosuficiente. Dacă acceptăm premisele implicite ale textului nu putem decît să-i dăm dreptate autorului atunci cînd susține că procesele de migrație se constituie ca un domeniu în sine al analizei sociologice și demografice. Este de fapt perspectiva *necesară* pentru a putea studia fenomenul în toate subdeterminațiile sale.

Discuția asupra relațiilor migrației cu alte domenii, situate cauzal în aval și în amonte de aceasta, începe de aici, indiferent dacă ne place sau nu modelul pe care D. Sandu l-a adoptat și l-a utilizat cu atîta acribie științifică.

Arh. Maria Manole: Pentru mine ea arhitect, această dezbatere constituie un prilej de reflecție în legătură cu aplicabilitatea teoriei și metodelor de cercetare a migrației la stabilirea soluțiilor de organizare a teritoriului și spațiului construit.

Din practica mea profesională, dar mai ales după 1977, de cînd se întocmesc studiile social-economice de sistematizare a teritoriului — reactualizate din cinci în cinci ani, potrivit planurilor cincinale — mi-am dat seama că migrația — alături de factori economici, sociologici și geografici — influențează decizia arhitectului în stabilirea variantelor de dezvoltare.

Desigur, implicația arhitectului în studiul migrației este specifică: ea se referă, în primul rînd, la cantitate, direcție, durată în deplasarea în teritoriu, cu scopul asigurării spațiului necesar de construit, la *modul, calitatea și stilul* impuse de consecințele „deplasărilor în spațiul social”. Pentru noi, arhitecții și sistematizatorii, migrația nu înseamnă doar mobilitatea forței de muncă sau schimbarea domiciliului.

O serie întreagă din elementele lucrării de la care pornește dezbaterea, modelul matematic, cuprinderea variabilelor într-un sistem, ierarhizarea lor în funcție de rolul și importanța acestora, reprezintă un ajutor important în soluționarea unor probleme complexe privind implantarea de noi activități economice, modificarea infrastructurii și a serviciilor publice. În felul acesta, am reuși să optimizăm eficiența economică și socială a mișcării populației — în sensul decongestionării marilor orașe, al creșterii orașelor mici și mijlocii (între 10 000 și 50 000 locuitori), al ridicării unor zone din țară, al redimensionării migrației rural-urban.

Mi se pare, de asemenea, de mare importanță introducerea celor două variabile ale migrației: calitatea vieții și comunicarea. După părerea mea, ele pot fi folosite pentru încurajarea migrației în avantajul micilor orașe sau pentru stagnarea migrației rural-urban, îmbunătățindu-se calitatea vieții la sate prin dezvoltarea micii industrii, dotări social-culturale, edilitare etc.

Aș mai sublinia importanța deosebită a teoriei fluxurilor de migrație care oferă posibilitatea explicării aspectelor importante ale migrației, ceea ce, în ultimă analiză, duce la mai buna folosire a spațiului național, inclusiv a celui natural.

Fiind prin excelență o carte plină de sugestii și de idei, ea ne va stimula să întreprindem o serie de studii și cercetări printre care aș aminti pe cele ce s-ar referi la consecințele sociale, psihologice și demografice ale migrației în localitățile de sosire (oraș sau județ), deoarece persoanele imigrante sînt purtătoare de modele culturale și de tradiție, de valori și de mesaje, care influențează creația în arhitectură.

Mihai Macaveșu : Interdisciplinaritatea sociologie-demografie realizată de aceeași persoană se află la baza performanțelor de cercetare teoretică și aplicativă, expuse în lucrarea discutată. Problematika interdisciplinarității atrage atenția și asupra unor ipoteze emise de autor, implicînd psihologia socială, ca explicarea unor aspecte socio-demografice prin fenomenul contagiunii sau al rolului grupului de referință. O cercetare concretă pentru verificarea acestor ipoteze impune participarea specialității respective, începînd cu definirea conceptelor într-un context teoretic largit și continuînd cu operaționalizarea și programul empiric, coordonat al înregistrării datelor din teren.

Definirea conceptelor în vederea unei metodologii mono- sau interdisciplinare este subordonată scopurilor urmărite de cercetare. Potrivit autorului, nu toate felurile de migrații reprezintă tipuri de mobilitate socială. După părerea mea, într-o perspectivă teoretică riguroasă, sociologică, punctul de vedere opus este corect. Dar, pentru cazurile de migrație pe care le consideră că sînt numai demografice, de fapt autorul nu a dispus de date sau cercetări concrete care să evidențieze în ce constă schimbarea în spațiul social, a migrației, de exemplu dintr-o comună în altă comună. Și poate că cel puțin într-un mare număr de asemenea cazuri, schimbarea în spațiul social, incontestabil importantă din punct de vedere psihologic, să nu prezinte semnificații din punct de vedere sociologic. Or, în această situație, distincția pe care o face autorul, în concordanță cu o mare parte a literaturii de specialitate, este utilă pînă cînd progresul cunoașterii nu va impune o altă soluție.

Intenția și străduința ca lucrarea să folosească în activitatea practică forurilor de decizie pune problema relațiilor teoretice și practice dintre cercetarea interdisciplinară și diversele activități din societate. Modul în care concluziile cercetării de migrație pot fi utilizate în decizii este acela de a ține seama de rezultate, regularități și interacțiuni între fenomene cu ocazia unor analize în care se examinează ce consecințe pot avea anumite măsuri privind migrația asupra altor domenii ale vieții societății. Aceasta este o procedură concretă. Realitatea este un întreg. Orice acțiune în realitate are consecințe în diversele laturi ale întregului. Cercetarea monodisciplinară a unei singure laturi din întreg — și chiar interdisciplinară — a cîteva laturi, dintr-un întreg în interacțiunea lor — nu poate furniza concluzii care pot întemeia ele singure acțiuni. Altfel este situația dacă cercetarea interdisciplinară este întreprinsă cu scop aplicativ, cercetînd și relațiile cu părțile întregului, astfel ca să se poată simula consecințele acțiunilor recomandate.

În acest caz, cercetarea interdisciplinară trebuie „pilotată” de disciplina ce studiază partea din realitate care fie că constituie problema principală, fie că va fi cea mai mult influențată de acțiunile recomandate.

În această privință, lucrarea oferă un exemplu de elit permite cercetarea interdisciplinară pe care a efectuat-o autorul. Cerința care a fost exprimată cu privire la aplicativitatea cercetării prezentată în lucrare nu va putea fi satisfăcută de nici o altă lucrare dacă nu vor fi în prealabil rezolvate elementele esențiale ale unei teorii interdisciplinare și metodologii aferente privind cercetarea cu scop aplicativ de acțiune asupra realității.

În strînsă legătură cu metodologia interdisciplinară a cercetării este și concepția regularităților și legităților valabile numai pe perioade istorice — impusă de evoluția istorică a societății. O teorie românească a migrației este o teorie a istoriei unui proces complex, cu caracter de unicitate a cărei esență este socio-demografică. Și din acest punct de vedere, lucrarea oferă o importanță contribuție metodologică și numeroase analize edificatoare.

Dorel Abraham : Dintre multiplele aspecte puse în discuție, aș dori să insist asupra aceluia care mi se pare esențial pentru dezvoltarea cercetărilor în domeniul migrației. Am în vedere modelul teoretic propus prin lucrarea de la care pleacă această dezbatere.

În primul rînd ar fi poate folositor și pentru alte probleme să evidențiem modul în care, în timp, s-a ajuns la formularea unui astfel de model. Chiar dacă unele componente ale sale sînt sau pot fi subiect de controversă, metodologia de elaborare poate fi reținută ca fiind semnificativă pentru un anumit demers de cercetare.

În esență autorul procedează la confruntarea iterativă a informațiilor rezultate din lucrările de specialitate cu cele pe care le conțin datele statistice sau de anchetă pe care le analizează nemijlocit. O etapă pregătitoare construcției teoretice propriu-zise este cea a studiilor de comunitate asupra migrației, urmată de o etapă de clasificare a principalelor informații cuprinse în modelele descriptive și explicative ale migrației. Realizarea lucrării propriu-zise se face pornind de la o serie din ideile incluse în studiile publicate anterior. În plus are loc

o lărgire a setului de variabile folosite în analiză, o mai corectă ordonare a lor în cadrul modelului și, fapt extrem de important, sînt furnizate mijloacele de validare sau de înfirmare a teoriei propuse. Pentru a demara procesul de validare, se apelează la baza de date furnizată de recensăminte sau de statisticile demografice curente. Este încorporat în acest mod de lucru un principiu foarte important care stipulează că odată cu formularea unei teorii să fie elaborate și instrumentele de verificare a ei și să se procedeze efectiv la o astfel de verificare. De prea multe ori aceste momente ale demersului științific au fost segmentate, tratate izolat, pentru a nu sublinia importanța deosebită a situațiilor în care cercetătorul încearcă să le integreze organic. Desigur, nici construcția teoretică și nici verificarea ei nu sînt procese încheiate. Fie că vor merge pe linia propusă de Dumitru Sandu, fie că nu, aceste procese de cunoaștere științifică au deja un termen de raportare important în literatura noastră de specialitate, prin această lucrare.

În legătură cu conținutul propriu-zis al modelului teoretic propus pentru analiza componentelor, cauzelor și consecințelor migrației, ar fi de remarcat, între altele, oportunitatea alegerii termenilor cheie din model și operaționalizarea lor adecvată în raport cu sensul conceptelor și natura datelor disponibile. Afiți calitatea vieții cit și comunicarea socio-teritorială desemnează clase de fenomene de mare extensivitate, avînd un conținut realtate semnificativ pentru problematica migrației. Atenția acordată variabilelor de locuire în cadrul celor referitoare la calitatea vieții, conferă modelului o notă de originalitate în plus față de alte modele similare, ale altor autori. Unei mari diferențieri a formelor de migrație îi corespunde o gamă largă de variabile referitoare la calitatea vieții și la comunicare. Deși autorul lucrării discutate procedează la o specificare a tipurilor de variabile intermediare corespunzătoare diferitelor tipuri de migrație, este clar că rămîn încă multe de făcut în acest sens. Aprofundarea analizei va permite să fie derivate o serie de submodele cu valabilitate restrînsă la unele tipuri de fluxuri de migrație, dar de o mai mare bogăție în privința variabilelor definitorii. Similar, urmează a se ajunge la modele explicative diferențiate și în funcție de nivelul la care se situează analiza.

Dumitru Sandu. Pentru sociolog, important este modul în care se schimbă și comunică între ele grupurile sociale. Interesului pentru dinamica grupurilor și structurilor sociale îi corespunde, la nivelul evenimentelor individuale, interesul pentru deplasarea în „spațiul social”, pentru mobilitatea socială. Corespunzător unei astfel de perspective, sociologul care analizează migrația este interesat în special de „încercătura” de mobilitate socială a acestui fenomen, de gradul de asociere între deplasarea în teritoriu și trecerea de la o poziție socială la alta. În măsura în care spațiul social este înțeles ca ansamblu de poziții (grupuri) sociale și de relații între acestea, ca structură socială, deci, este clar că nu toate evenimentele de migrație reprezintă, în același timp, evenimente de mobilitate socială.

Dacă, însă, spațiul social este înțeles într-un sens foarte larg, ca totalitatea de fenomene cu caracter social, atunci este probabil să se ajungă la concluzia că orice migrație este o deplasare în spațiul social și un eveniment de mobilitate socială. O astfel de accepțiune este, în primul rînd, în dezacord cu lucrările clasice de specialitate (Sorokin, 1927, S. Lipset, R. Bendix, 1959) în care spațiul social este abordat în sens de structură socială.

În al doilea rînd, este discutabilă eficiența metodologică a unor noțiuni în care sînt amalgamate fenomene extrem de diverse. („spațiul social” în sens larg se confundă cu „socialul”).

Desigur, discuția pe această temă poate fi prelungită. Important este însă ca cele două fenomene — migrație și mobilitate socială — să fie abordate în strînsă legătură, indiferent dacă sînt desemnate prin concepte ale căror sfere se intersectează sau se subsumează. Soluția pe care am adoptat-o în lucrare, sub acest aspect, a favorizat formularea și testarea unui întreg set de ipoteze.

Pentru progresul cunoașterii în domeniul mobilității socio-teritoriale, se cere rezolvată o problemă largă, de mare complexitate. Asupra acestei problematice eș dori să insist în continuare, cu atît mai mult cu cît spațiul editorial foarte restrîns al lucrării noastre nu a permis cuprinderea ei în întregime.

Realizarea unor cercetări comparative în domeniul migrației este indisolubil legată de elaborarea unor teorii sau scheme conceptuale complexe, capabile să lucreze pe o mare diversitate de situații. Am în vedere atît comparațiile internaționale cit și pe cele interzonale.

Dezvoltarea teoriilor consacrate migrației și, în speță, mobilității socio-teritoriale, este în fapt, procesul de depășire a multora dintre dificultățile și contradicțiile de care se izbește în prezent, cunoașterea în acest domeniu, procesul de continuare a unora din tendințele ma-

nifeste pe termen lung în cercetarea migrației. Este vorba, în primul rând, de integrarea modelelor descriptive și explicative ale migrației într-un același demers de cercetare.

Trecerea de la modele descriptive (de tipul celor formulate de Zipf, Kant, Stauffer etc.) de la simple colecții de regularități (Ravenstein, Lee etc.) la abordări cuprinzătoare, cu structură teoretică bine definită (de tipul S. Amin, W. Zelenski) este tot mai frecventă în lucrările de specialitate și favorizează realizarea unor cercetări în care dimensiunile descriptive, explicative și de prognoză ale cunoașterii se integrează tot mai puternic.

Aceleași tendințe integratoare se subsumează și cerințele de a lucra tot mai mult cu mobilitatea socio-teritorială în multitudinea formelor și determinărilor ei.

O altă tendință și, în același timp, cerință a dezvoltării cunoașterii asupra migrației se referă la trecerea de la explicații unifactoriale la explicații multifactoriale. Cauzalitatea fenomenului este circumscrisă de factori economici, sociali, culturali și demografici și poate fi reconstituită numai în baza unor modele care iau în considerație toate aceste domenii.

Explicația dată migrației tinde să devină nu numai de o mai largă cuprindere, ci și mai diferențiată în funcție de contextul spațio-temporal la care se referă și de nivelul de agregare a datelor de cercetare.

O teorie care să funcționeze în raport cu situații sociale diferite, care să permită desfășurarea unor cercetări comparative, trebuie să satisfacă exigențele de tipul celor pe care le-am menționat. De maximă importanță, pentru progresul cunoașterii în acest domeniu este extinderea bazei de date disponibile pentru specialiști din domenii și instituții diferite, interesați de această problemă.

Informațiile publicate referitoare la caracteristicile anuale ale migrației interne la nivel național se opresc la orizontul anului 1973, odată cu ultimul anuar demografic (editat în 1974). Desigur, recensământul din 1977 a furnizat o serie de date deosebit de valoroase pentru cercetarea migrației. Pe baza lor, de altfel, a fost posibilă sinteza socio-demografică pe care am încercat să o realizăm în lucrarea *Fluxurile de migrație*. Sînt însă necesare date noi care să intre în dezbaterile specialiștilor. Și aceasta din cel puțin două motive. Migrația pe durata vieții, despre care „vorbește” recensămîntele, introduce o serie de distorsiuni în imaginea asupra fenomenului real. În plus aceste, date sînt extrem de agregate. Pe de altă parte, începînd cu anul 1980—1982, mobilitatea socio-teritorială eștîgă o serie de noi particularități pe care le hănuim, dar despre care nu putem vorbi pe o bază solidă.

Date de anchetă sociologică pe probleme de migrație se produc din ce în ce mai puține, la noi. În așteptarea unui reviriment dorit în acest domeniu, este necesară sintetizarea informațiilor bogate incluse în diferitele analize întreprinse la nivel de comunitate locală și individ. Aș reaminti în legătură cu acest nivel al analizei, diferit de cel la care am situat cercetarea noastră, existența unei serii de valoroase studii asupra migrației, precum cele realizate de I. Aluș, T. Rotariu și de regretații George Em. Marica și Aurel Drăguț.

Îmbogățirea cunoașterii asupra cauzelor și consecințelor migrației impune și diversificarea unităților de analiză.

Informațiile obținute prin raportare la unitățile clasice de analiză — individ, comunitate locală sau zonă administrativă, pot și este necesar să fie completate cu informații generate prin cercetarea zonelor sau regiunilor de migrație. Astfel de zone constituie suportul teritorial pe care se desfășoară un sistem de migrație relativ independent.

Sistemele de migrație constituite în jurul unor centre urbane precum București, Timișoara, Brașov, Iași delimitează astfel de zone de migrație. Este probabil că la nivelul acestora există o serie de particularități ale fenomenelor de natalitate, mortalitate și nupțialitate rezultate din interacțiunile culturale și demografice realizate în cadrul zonelor respective.

Îmbogățirea modelelor explicative ale migrației impune, de asemenea, o mai atentă considerare a variabilelor de factură psihosocială precum și a raportului dintre factorii cu influență directă și cei cu influență indirectă. Efectul de contagiune la care ne-am referit în lucrare este o variabilă interpretativă fără de care nu pot fi înțelese o serie de particularități ale fluxurilor de migrații din anii '70—'80. Desigur, între măsurarea acestui efect la nivel național, folosind date agregate și măsurarea lui la nivel individual, există diferențe foarte mari. În primul caz nu poate fi vorba decît de o estimare indirectă bazată pe un set de ipoteze, de genul celor pe care le-am formulat în lucrare.

Desigur, ar putea fi semnalate o serie de alte aspecte și probleme care își așteaptă rezolvarea în acest important domeniu de cercetare. Considerînd că oricum nu se pot face referiri la toate acestea, doresc, în încheiere să exprim recunoștința citorva din cei mulți care au făcut ca lucrarea supusă dezbaterii să existe ca atare și să fie de o mai bună calitate: profesorilor H. H. Stahl și Vl. Trebici în primul rînd, colegilor de la Laboratorul de studii și cercetări sociologice, profesorului I. Berceanu și, în ultimul rînd dar nu mai puțin important, colegiului de redacție al revistei „Viitorul Social” și Editurii Academiei.